

Teise maailmasõja ajal Norra kaubalaevastikus hukkunud Eesti meremehed

HEGE BOMAN-GRUNDEKJØN, PEEP PILLAK

Teise maailmasõja puhkedes 1939. aasta septembris kuulutas Norra end nagu mitmed teisedki Euroopa väikeriigid neutraalseks, kuid see teda ei päästnud – 9. aprillil 1940 tungisid Saksa väed nii Taani kui ka Norrassa. Kuigi Saksamaaga sõjas olevad liitlased tõttasid norralastele kohe appi, olid nad sunnitud õige varsti oma väed Norrast välja tõmbama ja 10. juunist 1940 kuni 8. maini 1945 oli riik Saksa vägede poolt okupeeritud.

Pärast norralaste jaoks võiduga lõppenud sõda on palju kirjutatud Norra ja liitlaste ühisest visast vastupanust Saksa vägedele aprillist juunini 1940, samuti sellele järgnenud Norra vastupanuliikumisest. Neil teemadel on ilmunud nii arvukaid tõsi-teaduslikke ajaloouurimusi kui ka ilukirjanduslikke põnevikke. Norra kaubalaevadel liitlaste teenistuses seilanud meremehed¹ jäid aga teenimatult unustusse, kuigi nende tegevus sõja ajal oli vähemalt samavõrd oluline ja ohtlik kui sõja- ja mereväelastel või vastupanuliikumises osalejatel: kaubalaevu torpedeerisid allveelaevad, neid ründasid sõjalaevad ja lennukid, vees varitsesid miinid, vaenlase kätte sattumisele järgnes vangistus rasketes tingimustes, mis päädis tihtipeale surmaga. Alles aastakümneid hiljem hakati seda tõsiasja teadvustama ja nüüdseks on pälvitud sõja ajal Norra kaubalaevadel teeninud meremeeste panus võrdselt tähelepanu teiste sõjas osalenutega.

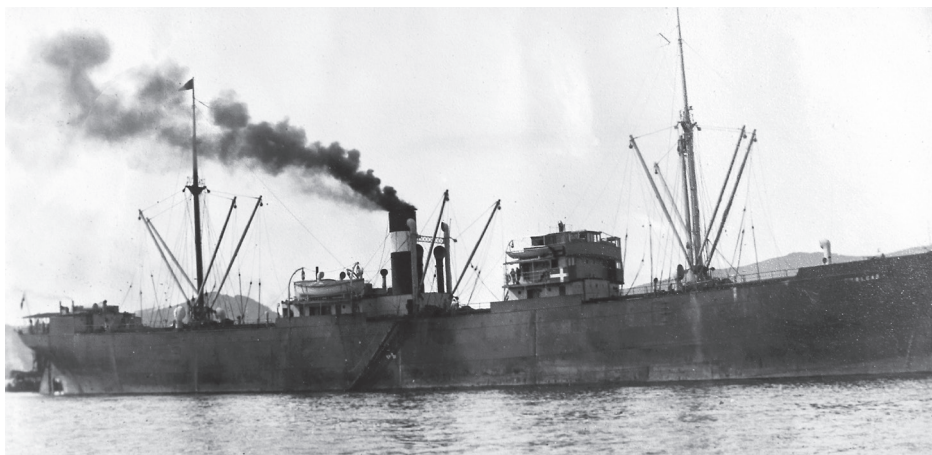
1940. aastal oli Norra kaubalaevastik maailmas suuruselt neljas Suurbritannia, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani järel. Ehkki Norra oli välja kuulutanud neutraalsuse, kaotas ta sellest hoolimata 1939. aasta septembrist kuni 1940. aasta aprillini sõjategevuse tõttu 58 laeva ja 377 meremeest. Aastatel 1940–1945 Saksa okupatsioonivõimude kätte jäänud Norra kaubalaevadest (umbes 15% sõjaeelsest koguarvust) kaotati 219 ja neil hukkus 626 meremeest. Enamik Norra kaubalaevadest oli aga sõja kestel liitlaste teenistuses. 19. aprillil 1940 moodustati Londonis Norra riiklik laevakompanii Nortraship (*Norwegian Shipping and Trade Mission*), kuhu kuulus umbes 1000 alust ja 30 000 meremeest – see oli suurim laevakompanii maailmas.² Norra

Hege Boman-Grundekjøn, Kristiansandi Kahuri muuseumi (Kristiansand Kanonmuseum) fondi esimees, Kroodden 101, 4624 Kristiansand, Norra, he-grund@creati.no

Peep Pillak, Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimees, Pikk 46, 10133 Tallinn, peep.pillak@gmail.com

¹ Meremeeste hulgas peetakse siin ja edaspidi silmas ka naissoost isikuid, keda oli Norra kaubalaevastikus sõja ajal 140 ringis, kaks neist hukkus. Vt *Foreign seafarers remembered. Foreign seamen killed in service of the Norwegian Merchant fleet during the Second World War*. Ed. by B. T. Rosendahl. Kristiansand: Stiftelsen Arkivet, 2015, lk 27–30.

² Vt <https://www.warsailors.com/freefleet/nortraship.html> (5.02.2024).

*Laev Woolgar. Tundmatu autor.
Sjømannslegen i Kristiansand / Hans Smith*

vabadest kaubalaevadest hävis sõjas 478 ning surma sai 2208 meremeest. Võrdluseks: aastatel 1940–1945 kaotas Norra sõjalaevastik 928 meest. Norra mereväe 121 laevast õnnestus vaid viieteistkümmel Suurbritanniasse põgeneda, ülejäänud kas hukkusid või langesid sakslaste kätte. Kaubalaevu kaotas Norra sõjas kokku aga 755 – ligikaudu pool oma kaubalaevastikust – ja hukkus üle 4000 meremehe.³

Lisaks norralastele teenis Norra kaubalaevadel hulgaliselt välismaalasi, kelle saatus jäi uurijate seas esialgu suurema tähelepanuta. Alles viimastel aastatel on nende rolli põhjalikumalt uurima hakatud. 2015. aastal ilmus uurimus „Foreign seafarers remembered“, mis sisaldab liitlaste teenistuses olnud Norra kaubalaevadel hukkunud ligikaudu 1000 välismaalasest meremehe nimekirja ja nende elukäigu lühiaandmeid: kodakondsust, sünniaega või vanust, ametit laeval, hukkumise aega ja hukkunud laeva nime. Samuti leiab teosest ajaloolise tausta ja kokkuvõtvad statistilised andmed, eraldi artiklid on selles Rootsi, Hiina ja Hollandi meremeeste kohta. Järelsõna on raamatule kirjutanud tuntud Norra kirjanik Jon Michelet (1944–2018), kelle loomingus on olulisel kohal meremehed Teises maailmasõjas.

1940. aasta aprilli seisuga oli Norra kaubalaevadele munsterdatud 3246 välismaalast. 1943. aastal oli liitlaste teenistuses olevate Norra vabade kaubalaevade meeskondades aga juba iga neljas välismaalane, arvuliselt 4675. Sõjas sai surma 953 välismaa meremeest 36 riigist, lisaks üks kodakondsuseta isik. Enim Norra laevadel hukkunud meremehi oli pärit Suurbritanniast (323), Hiinast (253), Indiast (86), Rootsist (71), Kanadast (49) ja Taanist (34). Järgnesid Holland ja Eesti 16 hukkunud meremehega, teistest maadest oli surmasaanuid vähem.⁴

³ Foreign seafarers remembered, lk 139.

⁴ Britte teenis Norra kaubalaevadel ligikaudu 2700. Suur arv on seletatav sellega, et sõja ajal Norra kaubalaevadest moodustatud riikliku kompanii Nortraship peakontor asus Londonis. Paljud britid teenisid kaubalaevadel sõjaolukorras moodustatud kaitsemeeskondades kahurilaskurite ja kuulipilduritena, 1943. aastal oli neid üle 1000. Rootsi meremehi teenis Norra kaubalaevadel sõja ajal ligikaudu 2000, hollandlasi 68. Vt Foreign seafarers remembered, lk 44–45.

Raamatus sisalduvas nimekirjas on vaid need välismaalased, kes hukkusid liitlaste teenistuses olevatel nn vabadel laevadel. Selle kohta, kui palju välismaalastest meremehi hukkus Norra kaubalaevadel sõja ajal enne Saksa okupatsiooni ja kui palju laevadel, mis jäid Saksa okupantide kätte, uurimistöö alles käib.

Norras Kristiansandis tegutsev Sõjaaja Meremeeste Ajaloo Keskus (*Norsk senter for krigsseilerhistorie, ingl Centre for the History of Seafarers at War*) on alates 2016. aastast kogunud andmeid sõjameremeeste kohta ja koostanud registrit (*Krigsseilerregisteret, ingl The War Sailor Register*), milles 2024. aasta septembriks on andmeid üle 71 000 meremehe ja üle 5300 laeva kohta. Keskuse kogutud teabe järgi teenis sõja ajal Norra kaubalaevadel 338 eestlasest, Eesti kodakondsusega või Eestist pärit meremeest.⁵ Ilmselt on nimekiri osaliselt koostatud omal ajal meremeeste suusõnaliselt antud ja kuulmise järgi kirja pandud andmete põhjal ning vajab seetõttu kindlasti parandamist, täpsustamist ja täiendamist, kuid suurusjärk on enam-vähem õige. Seega oli Norra kaubalaevastikus sõja ajal teeninud Eesti päritolu hukkunute protsent 4,7.⁶

Arvude ja protsentide taga on aga inimesed. Siinkohal huvitavad meid eelkõige raamatus „Foreign Seafarers Remembered“ nimetatud Eesti meremehed, kes andsid Norra kaubalaevadel teenides oma elu liitlaste võidu eest. Raamatus on ära toodud kuueteistkümne Norra kaubalaevastikus teeninud ja hukkunud Eesti meremehe nimi, sünniaeg, laeva nimi, kus teeniti, amet, samuti hukkumiskoht, -põhjus ja -aeg. Kõik need on esialgu vaid kuivad daatumid ja faktid, kuid annavad hea aluse edasiseks uurimiseks, et juba põhjalikumalt välja selgitada nende meremeeste traagiliselt lõppenud elusaatused. Raamatus esitatud andmeid on järgnevalt kommenteeritud ja täpsustatud peamiselt Eesti arhiiviallikate alusel.

Aleksander (Alexander) **Bruus** (snd 23.02.1907 Sutlepa vallas, elas Tallinnas⁷), rannarootslane, oli katlakütja laeval SS Bokn, hukkus 9. juulil 1942 Inglise kanalisis Saksa allveelaevade rünnakus.⁸

Bruno **Hannile** (snd 19.03.1922 Pärnus, kus ka elas) oli vanemmadrus laeval SS Ingerfem, hukkus 29. detsembril 1942 Põhja-Atlandil Saksa allveelaeva rünnakus.⁹

⁵ Seafarer archives – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk?q=&nationality=ee> (10.09.2024). Autorid jätkavad tööd, selgitamaks välja võimalikult täpsed andmed kõikide eesti meremeeste kohta Norra kaubalaevadel Teise maailmasõja ajal.

⁶ Saksamaa rünnaku alla sattunud Norra sõjaväkke astus 1940. aasta mais ka 12 Eesti vabatahtlikku, kellest üks – Arnold Soinla – sai surma ja on maetud Norrasse. Vt nende kohta lähemalt: P. Pillak. Norrapoisid. Eesti vabatahtlikud Narviki lahingutes 1940. Tallinn: Eesti Muinsuskaitse Selts, 2021.

⁷ RA, ERA.1.2.482, l. 137, Bruusi avaldus Siseministeeriumi Politseivalitsusele välispassi saamiseks.

⁸ Foreign seafarers remembered, lk 113; vt ka Alexander Karlsson Brus – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/224453> (6.02.2024).

⁹ Suurbritannias kogutud surnuks ja kadunuks jäänud eestlaste dokumentide ja surmateadete kollektsioonis (RA, ERA.4927.1.34, l. 2 ja 5) esitatud andmete järgi jäi Hannile kadunuks 29.12.1942, kui Ingerfem hukkus. Foreign seafarers remembered, lk 120 on hukkumiskuupäevaks antud 30. detsember. Sõjameremeeste registris on Hannile sünniajaks antud 19.06.1922 (Bruno Hannile – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/230255> (6.02.2024)).

Edvard (Eduard) **Kivi** (snd 12.09.1920 Suurpeal¹⁰) oli vanemmadrus laeval MS Besholt, hukkus 2. detsembril 1942 Atlandi ookeanil teel Portugali Lääne-Aafrikast Kesk-Ameerikasse Saksa allveelaeva rünnakus.¹¹

Axel **Koinberg** (snd 27.02.1913¹² Rooslepa, elas Läänemaal Riguldis), rannarootslane, oli vanemmadrus laeval MS Herstein. Laev hukkus 1942. aasta 20. jaanuaril Uus-Guineas Uus-Britannia (*New Britain*) saarel Rabauli sadamas jaapanlaste lennurünnakus. Pääsenud meeskonnaliikmed, sh ka Axel Koinberg, langesid saarele tunginud jaapanlaste kätte vangi, kes neid väga halvasti kohtlesid. Jaapanlased otsustasid transportida üle 1000 vangilangenu sõjavangilaagrisse Hainani saarele Hiina rannikul. Jaapani transpordilaeva Montevideo Maru ründas Filipiinide lähistel 1. juulil 1942 USA allveelaev Sturgeon. Torpedotabamuse saanud Montevideo Maru uppus 10 minuti jooksul, kõik pardal olnud vangid hukkusid, sealhulgas Axel Koinberg. USA allveelaeva kapten ei osanud muidugi arvata, et torpedeeritud vaenlase laeva lastiks olid liitlastest sõjavangid, põhiliselt austraallased.¹³

Leo **Kuusik** (snd 30.06.1909¹⁴, elas Pärnus) oli donkerman (abikatla masinist) laeval SS Lab, hukkus 19. novembril 1942 Inglise kanalis teel Southamptonist Swanseasse Eddystone'i majaka lähistel Saksa allveelaeva rünnakus.

Sergei **Leppvik (Leppik)** (snd 25.10.1907 Riias) oli katlakütja laeval SS Gunny, hukkus 2. märtsil 1942 Atlandi ookeanil Saksa allveelaeva rünnakus.¹⁵

Leo **Orula** (snd 27.03.1923 Kuressaares¹⁶) oli vanemmadrus laeval SS William Hansen, hukkus 21. jaanuaril 1942 Atlandi ookeanil Saksa allveelaeva rünnakus.

¹⁰ RA, ERA.1.2.660, l. 33, Kivi avaldus välispassi saamiseks. Sõjameremeeste registris on tema sünnikoht Kõnnu, elukoht aga Loksa (Eduard Kivi – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/223971> (6.02.2024)).

¹¹ Foreign seafarers remembered, lk 119.

¹² Samas, lk 111 on sünniajaks märgitud 27. mai. Tõenäolisem on siiski 27. veebruar, mis seisab Koinbergi avalduses Siseministeeriumi Politseivalitsusele välispassi saamiseks: RA, ERA.1.2.670, l. 4. Sama sünniaeg on antud ka sõjameremeeste registris (Axel Koinberg – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/229133> (6.02.2024)) ja genealoogilise andmestiku portaalis Geni: Axel Koinberg (1913–1942). – <https://www.geni.com/people/Axel-Koinberg/6000000032553174306> (23.01.2024).

¹³ Vt M/S Herstein – Norwegian Merchant Fleet 1939–1945. – <https://www.warsailors.com/singlehips/herstein.html> (23.01.2024); Hege Boman-Grundekjøn. Eesti meremees jagas Lõuna-Hiina merel tuhatkonna sõjavangi saatust. – Postimees (AK), 25.11.2023, lk 6.

¹⁴ Sünniaeg on antud vastavalt välispassi taotluste registrile: RA, ERA.1.2.703, l. 85; Foreign seafarers remembered, lk 118 ja sõjameremeeste registris (Leo Kuusik – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/232277> (6.02.2024)) antud sünnikuupäev 30.01.1909 on ilmselt vale.

¹⁵ Foreign seafarers remembered, lk 104; vt ka Sergei Leppik – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/227781> (6.02.2024).

¹⁶ Sünniaeg ja -koht on antud vastavalt välispassi taotluste registrile: RA, ERA.1.2.863, l. 74. Sõjameremeeste register annab sünniajaks 8.03.1923 ja -kohaks Tallinna (Leo Orula – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/245271> (6.02.2024)); Foreign seafarers remembered, lk 97 annab sünniajaks 14.02.1920 ja -kohaks samuti Tallinna.

Evald **Pällo (Pallo)** (snd 10.03.1911 Kunda-Mallas)¹⁷ oli katlakütja laeval SS Torungen, hukkus 22. veebruaril 1942 Atlandi ookeanil Saksa allveelaeva rünnakus.

Artemi (Arteemi) **Peremees** (snd 3.12.1914 Muhumaal Nõmmkülas,¹⁸ kus ka elas) oli nooremadrus laeval MS Fjord, hukkus 2. detsembril 1941 Vahemeres Hispaania lõunarannikul Saksa allveelaeva rünnakus.¹⁹

Erik (Erich Johann) **Peterson (Petersen)** (snd 22.09.1914 Pärnus, elas Tallinnas) oli nooremadrus laeval MS Austvard, hukkus 30. jaanuaril 1941 Atlandi ookeanil Saksa lennurünnakus.²⁰

Konstantin **Saar** (snd 3.11.1914 Torgu vallas Saaremaal)²¹ oli nooremadrus laeval SS Rimfakse, hukkus 27. aprillil 1941 Atlandi ookeanil Saksa allveelaeva rünnakus.

August **Saarkoppel** (snd 5.08.1913 Tallinnas) oli donkerman laeval SS Bjørnvik. August Saarkoppeli hukkimise lugu on raamatus „Foreign seafarers remembered“ pikemalt ära toodud: Laeva SS Bjørnvik meeskonnas oli 20 meest neljast rahvusest. Jaanuaris 1942 sõitis Bjørnvik Lõuna-Inglismaal Fowey suunas, laadungiks 880 tonni kivi-söebriketti. Mootoririkke tõttu ei suutnud laev konvois püsida ja 28. jaanuaril ründasid laeva viis Saksa lennukit. Pommid tabasid ja laev süttis. 30–40 sekundit hiljem läks laev põhja. Kolm meeskonnaliiget jõudis üle parda hüpata ja klammerdus parve külge, kuni nad 17 tundi hiljem leiti ja päästeti. Üks päästetutest oli Ragnar Skauge Lõuna-Trøndelagis asuvast Hommelvikist. Kui laev hakkas uppuma, hüüdis ta Saarkoppelile ja veel viiele mehele, et nood vette hüppaksid, kuid Saarkoppel seda ei teinud. Ilmselt viis laeva vajumisel tekkinud veekeeris ta kaasa. August Saarkoppel oli toona 29-aastane.²²

August **Semmer** (snd 15.04.1917)²³ oli kütjaabi laeval SS Christian Krohg, hukkus 10. juunil 1941 Atlandi ookeanil Saksa allveelaeva rünnakus.

¹⁷ RA, ERA.1608.2.2108, l. 4, Eesti peakonsulaat New Yorgis. Kirjavahetus Evald Pallo päranduse kohta. Raamatus Foreign seafarers remembered, lk 101 Pallo andmete juures sünniaeg puudub. Sõjameremeeste register annab sünniajaks 10.02.1912 ja -kohaks Tallinna: Evald Pallo – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/243723> (6.02.2024). Võib-olla on tegemist kahe erineva isikuga.

¹⁸ Suurbritannias kogutud surnud ja kadunuks jäänud eestlaste dokumentide ja surmateadete kollektsioonis RA, ERA.4927.1.184, l. 2 on sünnikohaks märgitud Nummkull.

¹⁹ Foreign seafarers remembered, lk 91; vt ka Arteemi Peremees – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/246357> (6.02.2024).

²⁰ Foreign seafarers remembered, lk 83; vt ka Välispassi taotluste register: RA, ERA.1.2.890, l. 54; Erich Johann Peterson – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/222903> (6.02.2024).

²¹ Sünniaeg ja -koht antud välispassi taotluste registri järgi: RA, ERA.1.2.981, l. 50. Foreign seafarers remembered, lk 88 annab sünniajaks 3.11.1914, samuti sõjameremeeste register, kus sünnikohaks on märgitud Tallinn: Konstantin Saar – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/238056> (6.02.2024).

²² Foreign seafarers remembered, lk 98–99. Sõjameremeeste registris on Saarkoppeli sünnikuupäevaks antud 15.08.1913: August Saarkoppel – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/224361> (6.02.2024).

²³ Suurbritannias kogutud surnud ja kadunuks jäänud eestlaste dokumentide ja surmateadete kollektsioonis RA, ERA 4927.1.240, l. 1 on tema sünniajaks märgitud 18/1/[19]05. Sõjameremeeste register annab sünnikuupäevaks 15.04.1917 (August Semmer – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/226351> (6.02.2024)), nagu ka Foreign seafarers remembered, lk 88.

Harald (Harold) Raimond **Tammera** (snd 29.03.1919 Tallinnas, elas Nõmme linnas²⁴) oli telegrafist laeval MS Segundo, hukkus 27. august 1941 Atlandi ookeanil Saksa allveelaeva rünnakus.²⁵

Samuel **Vaher (Waher)** (snd 17.10.1919 Pärnus, elas Orajõel) oli õlitaja laeval SS Hallfried, hukkus 31. oktoobril 1943 Atlandi ookeanil Saksa allveelaeva rünnakus.²⁶

Rudolf Otto **Valb** (snd 29.04.1906 Vesneri mõisas Tartumaal) oli 3. masinist laeval SS Woolgar, mis hukkus Jaapani lennurünnakus 7. märtsil 1942, olles toorainega teel Tseilonilt Colombost Jaavale.²⁷ Laeva avastas Jaapani luurelennuk ja kahe tunni pärast ründasid seda kaheksa Jaapani pommitajat ning uputasid laeva. Meeskond

Rudolf Valbi foto Eesti meremehe registreerimis- ja teenistuskäigu lehel, 27. september 1928.

RA, ERA.1682.3.11, l. 4172, k. 586

lahkus päästepaatides. Raskesti haavatud Valb õnnestus veest päästepaati tõmmata alles mõne aja pärast. Ta oli murdnud jala, kui püüdis laeva uppudes päästepaati ronida, ja sai seejärel veel Jaapani lennukite kuulipildujatulest jalga haavata. Kuus eurooplasest ja 30 hiinlasest meremeest üritasid jõuda päästepaadiga liitlaste kontrolli all olevale territooriumile. 70 päeva pärast laeva hukku suri Valb kurnatuse tõttu ja sängitati märga hauda. 88. päeval – selleks ajaks olid surnud ka kõik Hiina meremehed – maabusid vähesed ellujäänud Port Blairis Andamani saartel, kuid langesid seal vaenlase kätte sõjavangi. Laeva kaptenil Marcus Iversonil, kes oli üks päästepaadis, õnnestus jõuda

18 päeva pärast Sumatralle ja elusana jõudis randa ka üks päästepaadis üksinda olnud hiinlane. Rudolf Valbi hukkamise loost teavitas Norra laevanduse ja kaubanduse esindus (Nortraship) Eesti Londoni peakonsulaati 16. novembril 1945, pärast seda kui üks

1945. aasta septembris sõjavangist vabanenud laeva Woolgar meeskonnaliige oli Londonisse jõudnud ja toimunust kohapeal jutustas.²⁸

Eelnimetatud kuusteist Eesti meremeest aitasid kaasa liitlaste võidu saavutamisele agressorriikide üle, jättes oma elu demokraatia ja vabaduse eest. Nende nimed väärivad aukohta nii Norra kui ka Eesti ajaloo.

²⁴ Kohanimi on sõjameremeeste registris kirja pandud kujul Nomma Lana 12 (Harald Raimond Tammera – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/239353> (6.02.2024)), mis võiks olla Nõmme, Lõuna tn 12.

²⁵ Foreign seafarers remembered, lk 89.

²⁶ Samas, lk 137; vt ka: Samuel Waher – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/228264> (6.02.2024). Suurbritannias surnud või kadunuks jäänud eestlaste kollektsioonis sisalduvatel andmetel elas Orajõel Vaheri ema, vt RA, ERA.4927.1.295, l. 4.

²⁷ Foreign seafarers remembered, lk 106.

²⁸ Suurbritannias kogutud surnud ja kadunuks jäänud eestlaste dokumentide ja surmateadete kollektsioon: RA, ERA.4927.1.299, l. 8–8p; Rudolf Otto Valb – Krigsseilerregisteret. – <https://www.krigsseilerregisteret.no/en/sjofolk/245355> (6.02.2024).